

نقش ادبیات در بازنمایی ارزش‌های جنبش‌های اسلامی: مطالعه موردی بازنمایی انقلاب اسلامی در جزیره سرگردانی و ساربان سرگردان

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۱۲/۱۴

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۵/۲۱

علی مرشدی‌زاد^{۱*}

شهلا خلیل‌اللهی^۲

هادی نقی‌پور^۳

چکیده

این مقاله به بررسی نقش ادبیات در بازنمایی ارزش‌های انقلاب اسلامی می‌پردازد. در این مقاله، دو رمان *جزیره سرگردانی* و *ساربان سرگردان*، نوشته خانم سیمین دانشور و نحوه بازنمایی ارزش‌های انقلاب اسلامی در آنها بررسی شده‌اند؛ در واقع، پرسش اصلی این پژوهش، این است که ارزش‌های انقلاب اسلامی چگونه در این دو رمان بازنمایی شده‌اند. این پژوهش به روش تحلیل محتوای کیفی و با مقوله‌بندی ارزش‌های انقلاب اسلامی انجام شده‌است. نتیجه این تحلیل نشان می‌دهد که بعد سیاسی و فرهنگی انقلاب اسلامی هریک با پنج عبارت (۳۵/۷)، بیشترین میزان بازنمایی را به خود اختصاص داده‌اند و پس از آن، بعد اقتصادی با سه مطلب (۲۱/۴) در مرتبه بعدی قرار دارد؛ بنابراین می‌توان گفت که در رمان *جزیره سرگردانی* و *ساربان سرگردان*، براساس مفهوم انقلاب اسلامی، بیشتر روی بعد فرهنگی و سیاسی تأکید شده‌است. مؤلفه عدم توجه به ساختار مذهبی جامعه با سه عبارت (۲۱/۴)، بیشتر از سایر مؤلفه‌ها مورد تأکید قرار گرفته‌است.

واژگان کلیدی: بازنمایی انقلاب اسلامی، بازنمایی ارزش‌های اسلامی، *جزیره سرگردانی*، *ساربان سرگردان*.

۱* . استادیار علوم سیاسی دانشگاه شاهد (نویسنده مسئول: morshedizad@shahed.ac.ir)

۲ . استادیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شاهد.

۳ . دانش‌آموخته کارشناسی ارشد رشته جامعه‌شناسی انقلاب اسلامی دانشگاه شاهد.

مقدمه

ادبیات آینه اندیشه‌ها، عاطفه‌ها، خواسته‌ها، گرایش‌ها و آرمان‌های یک ملت و نمایانگر خوبی‌ها و بدی‌ها، روایی‌ها و ناروایی‌ها، بایستگی‌ها، نابایستگی‌ها، شایستگی‌ها و ناشایستگی‌های یک جامعه است. ادبیات و جامعه با یکدیگر در تعامل اند و گونه‌های مختلف ادبی در بستر تاریخ شکل گرفته‌اند. «جامعه‌شناسی ادبیات از لحاظ نظری بر تعامل‌های جامعه و ادبیات تمرکز دارد» (اسکارپیت، ۱۳۷۶: ۱۱). جامعه‌شناسی ادبیات وظیفه دارد که میان تجربه‌های شخصیت‌های خیالی و فضای خاص تاریخی که منشأ آن تجربه‌هاست، پیوند زند و تأویل ادبی را به بخشی از جامعه‌شناسی شناخت بدل کند (لئولونتال، ۱۳۸۶: ۷۶)؛ این حوزه مطالعاتی، بیشترین تمرکز خود را به نقش ادبیات به‌منزله فراهم آورنده ماده ذهنی جامعه مدرن اختصاص داده و ادبیات مدرن، به‌طور عمده رمان، حیات ذهنی جامعه جدید را بناکرده‌است (آزاد ارمکی، ۱۳۸۳: ۷).

انقلاب که در وهله اول به نفی ارزش‌های حاکم می‌پردازد، به گونه‌های روایی ساختارشکن نیاز دارد و ساختارشکن‌ترین گونه، رمان است. رمان پیش از آنکه حاصل تخیل باشد، انعکاس واقعیت است، چراکه جوهر و کیفیت ضروری آن در بیان رابطه میان امور واقعی و امور تخیلی، نهفته است (زرافا، ۱۳۸۶: ۱۲۸).

در جامعه‌شناسی رمان، جامعه‌شناس با یک هنر سروکار دارد؛ یعنی داستانی که در داخل زبان گنجانده می‌شود و بیشتر ویژگی‌های خود را از آن می‌گیرد. رمان از نظر شکل و محتوا، نسبت به سایر هنرها، شاید به‌جز سینما، به‌طور مستقیم‌تری از پدیده‌های اجتماعی مایه می‌گیرد و با وجود آنکه رمان‌ها اغلب، به تاریخ جامعه وابسته هستند اما هنگام مطالعه آنها باید توجه داشت که با نوعی هنر سروکار داریم (همان: ۱۱).

بیان داستانی و استفاده از رمان برای بررسی تاریخ، از روش‌هایی است که هرچند در ایران کم‌سابقه است، در کشورهای اروپایی، روسیه، آمریکا و حتی کشورهای شرق آسیا، شناخته‌شده و متداول است. یکی از مهم‌ترین راه‌های دستیابی به روایت مردم از زندگی اجتماعی‌شان، بازخوانی و بازتفسیر ادبیات داستانی تولیدشده در آن زمان است. متون ادبی را می‌توان یکی از معتبرترین منابع تاریخ یک جامعه دانست که ما را با روایت زنده یک جامعه آشنا می‌کنند. متون ادبی هر جامعه، سخن آن جامعه درباره خودش هستند؛ به‌عبارت‌دیگر، رمان‌های سیاسی و اجتماعی بسیاری را پس از

پیروزی انقلاب کبیر فرانسه و انقلاب روسیه می‌توان برشمرد که به‌رغم ظاهر داستانی، به دلیل پرداختن به مباحث عمده سیاسی و بیان منسجم و کم‌نظیر از اجتماع و حوادث سیاسی، اجتماعی، یکی از منابع تحقیق پژوهشگران تاریخ محسوب می‌شوند، مانند رمان‌های **جنگ و صلح** و **گذر از رنج‌ها**، نوشته آلکسی تولستوی درخصوص انقلاب ۱۹۱۷ روسیه و رمان **بینوایان** ویکتور هوگو که به درگیری‌های انقلاب فرانسه اشاره دارد (ایرانیان، ۱۳۵۸: ۱۲ تا ۱۹).

در جریان انقلاب اسلامی ایران نیز، رمان‌ها و داستان‌هایی به‌رشته تحریر درآمده‌اند که بیان‌کننده شرایط اجتماعی و سیاسی پیش از انقلاب، زمینه‌های شکل‌گیری انقلاب و نگاه روشنفکران به این رویداد و نیز روایت دیدگاه‌های طبقات مختلفی است که به‌عنوان شخصیت‌هایی در این رمان‌ها نقش آفرین شده‌اند.

ایدئولوژی انقلاب، داعیه‌دار تجدید بنای مناسبات انسانی اجتماعی، نوینی است و تکوین پدیده انقلاب با ارائه ایدئولوژی مبتنی بر نفی وضع موجود و ایجاد وضعیتی متفاوت با آن همراه است و سایر ابعاد تحول اجتماعی برپایه نظام ارزشی برگزیده انقلاب تبیین خواهد شد؛ از این‌رو، متناسب با ابعاد فراگیر تحول انقلابی، ادبیاتی ظهور می‌یابد که متناسب با تحول اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی آن است (جمعی از نویسندگان، ۱۳۶۸: ۳۲ تا ۴۷).

رخدادهای مربوط به انقلاب اسلامی ایران، به‌طور مستقیم و به‌گونه‌ای نمادوار در رمان‌های **جزیره سرگردانی** و **ساربان سرگردان**، نوشته سیمین دانشور بیان شده‌اند؛ از این‌رو، مقاله حاضر در پی بررسی و تحلیل محتوای جامعه‌شناختی، تعیین میزان موفقیت این دو رمان در انتقال ارزش‌ها و آرمان‌های انقلاب اسلامی و چگونه به‌تصویر کشیده شدن آن است.

پرسش اصلی این مقاله، چگونگی بازنمایی دلیل وقوع انقلاب اسلامی در رمان‌های **جزیره سرگردانی** و **ساربان سرگردان** از لحاظ جامعه‌شناختی است؛ به همین مناسبت از روش تحلیل محتوا برای رسیدن به این هدف استفاده شده است (هولستی، ۱۳۷۳ و همچنین رجوع شود به بیکر، ۱۳۷۷)؛ در این روش به بازیافت و بازشناسی مؤلفه‌های جامعه‌شناختی انقلاب اسلامی در این رمان‌ها اشاره می‌شود و برای دسته‌بندی و شاخص‌سازی عناصر مورد تحلیل، از نظریات انقلاب و دسته‌بندی *استن تیلور* بهره‌گرفته خواهد شد.

روش تحلیل محتوا، یکی از روش‌های مناسب برای تجزیه و تحلیل محتوای مفاهیم، مضامین، جملات و مطالب مطبوعات است که به‌منظور دستیابی به اهداف مختلف اجرایی می‌شود. موریس

دوورژه، تحلیل محتوی را مقوله‌بندی همه اجزای یک متن در جعبه‌های مختلف می‌داند (دوورژه، ۱۳۶۲)؛ به این ترتیب که مقدار اجزای عناصری که در هر جعبه، مرتب شده‌اند، متن را مشخص می‌کنند (ساروخانی، ۱۳۷۲: ۲۸۰). شیوه تحلیل محتوا به دلیل موجودبودن موضوع تحلیل، یعنی اسناد، دارای اعتبار و روایی بالایی است، زیرا پژوهشگر نمی‌تواند گرایش‌های احتمالی خود را در تحقیق دخالت دهد (رایف، ۱۳۸۱: ۸۲)؛ این شیوه، یکی از روش‌های نوین تحلیل اسناد است و روزه‌روز بر کیفیت استانداردهای آن افزوده می‌شود.

در روش تحلیل محتوا به بازیافت و بازشناسی مؤلفه‌های جامعه‌شناختی انقلاب اسلامی در این رمان‌ها اشاره می‌شود و برای دسته‌بندی و شاخص‌سازی عناصر مورد تحلیل، از نظریات انقلاب و دسته‌بندی استن تیلور استفاده شده‌است.

الف - مبانی نظری

استن تیلور، نظریات انقلاب را به چهار دسته «نظریات جامعه‌شناسانه، نظریات سیاسی، نظریات روان‌شناسانه و نظریات اقتصادی تقسیم کرده‌است»؛ برخی از پژوهشگران، این دسته‌بندی را در تحلیل انقلاب اسلامی ایران به‌کار گرفته‌اند (فراستی، ۱۳۷۷).

۱- **نظریات جامعه‌شناسانه**، آن دسته از نظریات هستند که عوامل و تأثیرهای اجتماعی را در بروز انقلاب دخیل می‌دانند و علل انقلاب‌ها را به‌طور عمده در پویایی‌های روابط اجتماعی جستجو می‌کنند؛ این نظریات بر نظام‌های اجتماعی، نهادهای اجتماعی و قشربندی اجتماعی تأکید دارند (بشیریه، ۱۳۸۷: ۶۲ تا ۷۵).

۲- **نظریات سیاسی**، تیلور، نظریه *ماکیاولی* در باب انقلاب را از نخستین نظریات سیاسی می‌داند که در درون آن، رگه‌هایی از تبیین به‌چشم‌می‌خورد؛ او این نظریات را در دوره‌های بعد به دو دسته نظریات کارکردگرایی سیاسی و نظریات تعارض سیاسی تقسیم می‌کند. نظریه *هانتینگتون* در دسته نخست و نظریه *تیلی* در دسته دوم قرار می‌گیرد؛ این نظریات در مجموع بر نقش دولت و دستگاه سیاسی در ایجاد انقلاب و تغییر اجتماعی تأکید دارند (تیلور، ۱۳۸۸: ۱۰۷ تا ۱۴۰).

۳- **نظریات روان‌شناسانه**، نظریاتی هستند که تمرکز آنها بر تبیین نگرش‌ها و رفتارها در قالب فرایندهای ذهنی افراد است؛ تیلور گسترش این نظریات را معلول رفتارگرایی در دهه ۱۹۶۰ می‌داند. نظریه ناسازی شناختی ارائه‌شده از سوی *گشوندر* از جمله نخستین تلاش‌ها برای ارائه نظریه‌ای

روان‌شناسانه در باب انقلاب‌ها محسوب می‌شود؛ این نظریه که بر پایه بروز ناسازگاری میان شناخت و درک انسان از واقعیات و خود واقعیات بنیافته‌است، از نظر تیلور، پایه و اساس نظریات بعدی انتظارات فزاینده و محرومیت نسبی به‌شمار می‌آید؛ تیلور به نظریه *شوارتنز* نیز به‌عنوان یکی دیگر از نظریات ناسازگاری شناختی اشاره دارد (همان: ۷۶ تا ۸۴).

دسته‌ای دیگر از نظریات روان‌شناسانه به نظریات ناکامی - ستیزه‌جویی شهرت دارند که *دولارد*، *دوب*، *میلر*، *مور* و *سیرز* از جمله نخستین نظریه‌پردازان آن محسوب می‌شوند؛ این دسته از نظریات، مدعی هستند که ستیز یا رفتار ستیزه‌آمیز، نتیجه ناکامی است؛ نظریه‌پردازان دیگر نیز این نظریات را گسترش داده‌اند که از جمله می‌توان به *جیمز دیویس* و *تد رابرت گر* (گر، ۱۳۷۷) اشاره کرد؛ نظریه‌پردازان دیگر، مانند *تتر* و *میلارسکی* نیز با مطالعات موردی خود این نظریات را توسعه بخشیده‌اند. انتقادهای زیادی به نظریات روان‌شناسانه، وارد است، از جمله اینکه این نظریات بدون در نظر گرفتن هرگونه کاتالیزوری، عوامل روان‌شناسانه و فردی را به سطح اجتماعی ارتقामी دهند؛ این اشکالی است که این نظریات قادر نیستند بدان پاسخ دهند (همان: ۵۳ تا ۷۶).

۴- نظریات اقتصادی، ویژگی مشترک این نظریات، تکیه بر فرد کنشگر به‌عنوان فردی محاسبه‌گر و عقلانی است؛ این نظریات، فرض را بر این قرار می‌دهند که افراد بر اساس محاسبه سود و زیان خود به کنشی جمعی دست می‌زنند یا از آن خودداری می‌کنند. نظریات *جان استوارت* مبنای این نظریات محسوب می‌شود. کسانی مانند *دائر* و *اولسون* از نظریات و منطق اقتصادی در مطالعه سیاسی و در مباحثی مانند رفتار رأی‌دهی استفاده کردند؛ بعدها کسانی مانند *ایرلند*، *تولاک* و *سیلور*، این نظریه را در حوزه انقلاب‌ها به‌کار گرفتند؛ این نظریه‌پردازان نیز به‌رغم تلاش‌هایی که به‌عمل آورده‌اند، مورد انتقادهایی جدی قرار گرفته‌اند؛ مهم‌ترین انتقادی که به این نظریات، وارد است، ناتوانی آنها در تبیین رفتارهایی از انسان‌هاست که در چارچوبی غیر از عقل ابزاری و حسابگر عمل می‌کنند (همان: ۸۷ تا ۱۰۵).

دسته‌ای دیگر، نظریات فرهنگی مربوط به انقلاب‌ها هستند که از نظر *تیلور*، مغفول مانده‌اند؛ این نظریات، آرائی هستند که بر جنبه‌های معناجویی و تلاش برای احیای دینی یا کسب و احیای جنبه‌هایی از هویت به‌عنوان عوامل بروز انقلاب تأکید دارند؛ این امر در انقلاب اسلامی ایران، نمودی بارز دارد. اسلام‌خواهی جزء انکارناپذیر اهداف انقلاب اسلامی بود که حرکت را ماهیتی اسلامی بخشید و باعث شد حکومت برآمده از انقلاب نیز از آن ماهیت، بهره‌مند شود (خرمشاد، ۱۳۷۷: ۲۰۹).

تا ۲۴۴؛ روحانی، (۱۳۷۱).

با استفاده از دسته‌بندی تیلور و با اضافه‌کردن عامل فرهنگی، جدولی چهاربخشی (دارای بخش‌های فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی) استخراج می‌شود. در جدول شماره ۱، ابعاد، مفاهیم نظری و مقوله‌های مرتبط با انقلاب اسلامی براساس نظریات انقلاب مشاهده می‌شوند؛ در واقع، این جدول، ابزار اصلی و بنیان تحلیل این مقاله در خصوص رمان‌های مورد نظر است.

جدول ۱. ابعاد و مؤلفه‌های مفهوم انقلاب اسلامی

ردیف	ابعاد	مفاهیم نظری	مقوله‌ها
۱	فرهنگی	جامعیت اسلام و مکتب تشیع	عدم توجه به ساختار مذهبی جامعه
		اهانت به مذهب	نقض آشکار قوانین اسلامی و بی‌احترامی به اماکن و افراد مذهبی
		جامعیت اسلام و مکتب تشیع	توجه به ایدئولوژی تشیع از نظر ماهیت ضدظلم و عدالت‌خواهی
		ماهیت اعتقادی و ایدئولوژی انقلاب	توجه به نقش روحانیت و مساجد در تدوین حرکت انقلابی و بسیج توده‌ها
		نقش آیین‌های مذهبی در پیشبرد اهداف انقلاب اسلامی	توجه به نقش روزهای تاریخی عاشورا و تاسوعا و نقش مراسم بزرگداشت شهدا
		نفوذ بیگانگان	تسلط عناصر غیرمسلمان بر مسلمانان در ادارات دولتی
۲	جامعه‌شناسانه	بحران سیاسی دولت	برقراری خفقان و سلب آزادی‌های فردی و اجتماعی، فساد طبقه حاکم و وجود نظام اداری فاسد
		ناهماهنگی کارکردی	فقدان عدالت اجتماعی و وجود تبعیض
		بحران اجتماعی دولت	نبود امنیت اجتماعی
۳	اقتصادی	نظام پیرامونی	واردات کالاهای مصرفی و وابستگی به آنها
		نقش بهبودی شرایط در وقوع انقلاب	فقر طبقات عظیم جامعه
		نابرابری نظام توزیع	فداشدن کشاورزی و مهاجرت روستاییان به شهرها، قطعی شدن جامعه و انباشت ثروت در دست طبقه بالا
		بحران اقتصادی دولت	تورم در کشور
		انتظارات فزاینده	نقش نفت به‌عنوان عامل اصلی در اقتصاد
		نقش بهبودی شرایط در وقوع انقلاب	زندگی اشرافانه طبقه حاکم
		برخورد منافع اقتصادی سرمایه‌دار الیگارشیک با سایر طبقات	اصلاحات ارضی
		ناسازگاری شناختی	ناسازگاری میان معیشت موجود و معیشت مطلوب و ناسازگاری میان فرهنگ موجود و فرهنگ مطلوب

ادامه جدول ۱. ابعاد و مؤلفه‌های مفهوم انقلاب اسلامی

مقوله‌ها	مفاهیم نظری	ابعاد	ردیف
وجود دستگاه مخوف ساواک	وجود قدرت مسلط بر تمامی امور	سیاسی	۴
از دست رفتن اعتبار و مقبولیت نظام سیاسی در میان گروه‌های اجتماعی	بحران مشروعیت		
قدرت حول محور شاه خودکامه و مستبد	وجود قدرت مسلط بر تمامی امور		
تکیه بر قدرت‌های بیگانه به ویژه آمریکا و انگلیس	برنامه‌ریزی شده بودن تمامی تحولات از سوی قدرت‌های برتر		
فقدان آزادی احزاب و سندیکاها	توسعه ناموزون		
بسیج توده‌ای و حرکت انقلابی	چالشگران قدرت سیاسی		
ارتش مسلح	وجود قدرت مسلط بر تمامی امور		
نظام نظامی متکی به شاه	ارتش ناکارآمد		
فساد و رشوه‌خواری نظام اداری	فساد اداری و عقب‌ماندگی سیاسی		
نقش بیگانگان در بروز انقلاب	برنامه‌ریزی شده بودن تمامی تحولات از سوی قدرت‌های برتر		

منبع: نویسنده

ب- معرفی و نقد و تحلیل رمان‌های جزیره سرگردانی و ساریان سرگردان

۱- معرفی رمان‌های جزیره سرگردانی و ساریان سرگردان

۱-۱- رمان جزیره سرگردانی برای نخستین بار در سال ۱۳۷۰ از سوی شرکت سهامی انتشارات خوارزمی، در بیست فصل و ۳۲۶ صفحه منتشر شد؛ موضوع آن، زندگی عاطفی، روانی، فکری، خانوادگی و اجتماعی دختر جوانی به نام هستی نوریان در فاصله سنی میان ۲۶ تا ۲۷ سالگی است؛ کل ماجراهای این جلد در زمانی کمتر از یک سال روی می‌دهند؛ رمان در این بازه زمانی و کنشی، حوادث بیرونی و فعل و انفعال‌های درونی را که در بخشی از سال ۱۳۵۶ بر هستی نوریان گذشته به اختصار و از زاویه دید ناظری جهان‌بین و آگاه بر درون و برون، روایت و توصیف می‌کند. هستی و برادر کوچکترش شاهین، پدرشان را در کودکی از دست داده‌اند و با مادر بزرگشان توران جان، زندگی می‌کنند؛ مادرشان عشرت خانم یا به زبان هستی، مامان عشی، هنوز سالی از مرگ همسرش

نگذشته، با شخصی به نام احمد گنجور ازدواج کرده‌است و هستی و برادرش را مادر بزرگ، با حقوق ناچیز معلمی، آبرومندانه بزرگ کرده‌است. هستی تحصیلات عالی خود را در رشته نقاشی در دانشکده هنرهای زیبا به پایان رسانیده‌است؛ او در دوران تحصیل با استاد مانی که استاد نقاشی است و سیمین خانم که تاریخ هنر تدریس می‌کند، آشنا شده و تحت تأثیر و نفوذ فکری این دو استاد و برخی از نزدیکان سیمین، از جمله جلال آل احمد و خلیل ملکی قرار گرفته‌است؛ همچنین در یک ماجرای برف‌بازی با دانشجوی هم‌دانشکده‌ای خود، مراد پاکدل آشنا شده و به تدریج دوستی صمیمانه و عمیقی همراه با عواطف عاشقانه میان این دو به وجود آمده‌است؛ مدت دو ماه هم در پی شرکت در تظاهرات دانشجویی زندانی بوده‌است. پس از پایان تحصیل به کمک استاد مانی در وزارت فرهنگ و هنر استخدام شده و مدتی هم در شورای آفرینش هنری این وزارتخانه با استاد مانی و مراد، همکار بوده‌است. پس از استعفای مراد از این شورا و سفر مرعوش به مشهد، هستی از نظر روحی و عاطفی به شدت تنها می‌شود و احساس خلأ و سرگردانی دارد، تا اینکه از طریق مادرش و در حمام سونا با خانمی آشنا می‌شود، به نام خانم فرخی؛ آشنایی با این خانم به آشنایی هستی با سلیم فرخی منجر می‌شود که جوانی است تحصیل کرده در انگلیس و در آنجا عرفان تطبیقی خوانده؛ در همان نخستین دیدار، هستی و سلیم تحت تأثیر یکدیگر قرار می‌گیرند و با وجود همه اختلاف‌های فکری و تضادهای عقیدتی و ناهمگونی‌های شخصیتی، از هم خوششان می‌آید. سلیم از هستی خواستگاری می‌کند؛ هستی صادقانه حقیقت را درباره عشقش به یک دوست (بدون آنکه از مراد نام‌ببرد) به سلیم می‌گوید و آن دو در عهد و پیمانی خصوصی، بر مبنای دست‌نوشته‌ای روی کاغذ، با هم پیمان ازدواج می‌بندند و پنهان از چشم دیگران، زن و شوهر می‌شوند؛ قرار می‌شود که در فرصت مناسب یک مراسم ازدواج سنتی و نمایشی هم برای راضی کردن خانواده‌ها و رسمی کردن ازدواجشان برگزار کنند. به دنبال ماجراجویی‌های مراد و همفکرانش در یکی از مناطق آلوده‌نشین حومه شهر، به نام شهر حلب و تحریک اهالی به شورش، هستی نیز ناخواسته درگیر این ماجراجویی سیاسی می‌شود. با لورفتن ماجرا، سرنوشت عملیات، مبهم می‌ماند و رفیق هم‌گروه مراد، مرتضی در درگیری مسلحانه کشته می‌شود؛ پس از آن، مراد به هستی پناه می‌آورد؛ وقتی سلیم از ماجرا باخبر می‌شود، مراد را به خانه خودش می‌برد و مدت کوتاهی به او پناه می‌دهد. رمان جزیره سرگردانی، فردای شب زفاف هستی در حوض خانه سلیم به پایان می‌رسد.

۱-۲- در سال ۱۳۸۰، جلد دوم رمان *جزیره سرگردانی* با عنوان *ساربان سرگردان* از سوی همان ناشر در دوازده فصل و ۳۰۷ صفحه به چاپ رسید:

این رمان، با ماجرای دستگیری هستی آغاز می‌شود. در پی لورفتن دخالت هستی در ماجرای شهر حلب، طی عملیاتی مهیج، هستی بازداشت می‌شود؛ در این عملیات حیرت‌انگیز همه، از *توران جان* و *مامان عشی* تا تیمسار و تیمور خان که از همسایه‌های منزل هستی هستند، شرکت می‌کنند. مراد با آگاه شدن از دستگیری هستی، خودش را به سازمان امنیت معرفی می‌کند، تا مسئولیت اعمال هستی را بر عهده بگیرد و او را بی‌تقصیر نشان دهد. هستی در دفتر کمیته مشترک ضد خرابکاری، در حضور استاد *مانی* که برای نجات‌دادنش آمده و مراد، توسط بازجویی که استاد *مانی* او را آقای دکتر می‌نامد، بازجویی می‌شود؛ در این بازجویی با *فرزانه* نیز رودررو می‌شود و هستی، ناخواسته هویت واقعی این هم‌دانشکده‌ای سابق خود را افشامی‌کند و او را لومی‌دهد، او پس از آنکه متوجه این سهل‌انگاری بزرگ و جبران‌ناپذیر خود می‌شود، می‌کوشد تا با یک رشته دروغ شاخ‌دار و اعتراف‌های بی‌پایه و اساس و ساختگی، توجه دکتر را به خود جلب و از دوستش، *فرخنده*، منحرف کند؛ او خود را به دروغ، همسر *فرهاد درفشان* و زن برادر فرخنده معرفی می‌کند و با پذیرش فعالیت‌های سیاسی ناکرده، خود را آدمی مهم جامی‌زند و پرونده خود را سنگین می‌کند؛ هرچه هم استاد *مانی* و مراد می‌خواهند، او را از این دروغ‌گویی‌ها و خودزنی‌های جنون‌آمیز بازدارند، موفق نمی‌شوند و هستی به قول معروف به سیم‌آخر می‌زند.

احمد گنجور و *بیژن*، پدر و برادر ناتنی هستی، با کمک *سلیم*، برای فراری دادن هستی از زندان طرحی می‌ریزند و نقشه‌ای می‌کشند که با موفقیت اجرایی می‌شود، اما هستی به جای خودش، *فرخنده* را از زندان فراری می‌دهد. *فرخنده* دروغ‌هایی را که هستی به او گفته، به *سلیم* تحویل می‌دهد؛ *سلیم* از شنیدن این خبر که هستی همسر دوست او، *فرهاد درفشان* است، چنان شوکه می‌شود که اوضاع روحی‌اش به هم می‌ریزد و در شرایط عدم تعادل روحی، تسلیم اصرارها و سماجت‌های خواهرش *قدس* می‌شود و طی مراسمی با شکوه با دختر خواهرشوهر او، *نیکو* که دختری سنتی و سربه‌راه است، ازدواج می‌کند.

هستی و *مراد* به «جزیره سرگردانی» تبعید می‌شوند تا تسلیم و وادار به همکاری بدون قید و شرط با سازمان امنیت شوند، اما از آنجا که کمک *ساربان سرگردان*، نجات می‌یابند. *احمد گنجور* با همکاری

شیخ دامان، هستی و مراد را فراری می‌دهد؛ مراد به خانه بازمی‌گردد و هستی چند روزی در خانه سر ادوارد و همسرش، لعل بانو، مخفی می‌شود تا آب‌ها از آسیاب بیفتند؛ هستی که از ازدواج سلیم با نیکو باخبر شده‌است، در نخستین فرصت با سلیم ملاقات می‌کند و پیمان ازدواج دست‌نوشته‌شان را از او پس می‌گیرد و پاره می‌کند. سلیم از هستی می‌خواهد که همسر دوم او باشد، ولی هستی نمی‌پذیرد. پس از بازگشت به خانه، هستی با رشته‌ای مشکلات خانوادگی روبرو می‌شود؛ مادر بزرگ - توران جان - به فراموشی، دچار شده‌است، شاهین از سربازی برگشته و بیکار است؛ از نظر مالی در مضیقه هستند؛ خانه به تعمیر نیاز دارد، اسباب و اثاثیه، فرسوده شده و از کار افتاده‌اند، ولی پولی برای تعمیر خانه و تعویض اثاثش ندارند. هستی با تمام نیرو در صدد رفع مشکلات و حل مسائل برمی‌آید. با اوج گرفتن خیزش مردم در سال ۱۳۵۷ و پس از مرگ مادر بزرگ، احمد گنجور، دست زن و بچه‌اش را می‌گیرد و به دعوت پسرش، بیژن به انگلستان می‌رود؛ کمی پس از آن، هستی و مراد ازدواج می‌کنند و هستی به آرزوی دیرینه خود که زندگی مشترک با مراد است، می‌رسد؛ سال بعد، پسر هستی و مراد به‌دنیا می‌آید و او را به یاد رفیق ناکام مراد، مرتضی می‌نامند. به‌هم‌ریختن اوضاع پس از انقلاب، گریبان مراد را نیز می‌گیرد و او مدت کوتاهی بازداشت می‌شود، اما با تلاش برادرزنش، شاهین که با مسئولان این بازداشت، آشنایی دارد، آزاد می‌شود. با آغاز جنگ عراق ضد ایران، مراد تصمیم می‌گیرد برای سروسامان دادن به وضع آب بیمارستان‌ها به جبهه برود؛ هستی هم می‌خواهد همراه او برود تا از صحنه‌های جبهه نقاشی بکشد، ولی مراد حاضر نمی‌شود او را ببرد. هستی به توصیه طوطک غیب‌دان رؤیاهایش که سخنگوی نفس مطمئنه اوست، از رفتن به جبهه، منصرف شده، قانع می‌شود که مراد را به تنهایی به جبهه روانه‌کند و خود برای نگهداری از پسرش در خانه بماند و در خلوت خانه از توصیف‌هایی که سیمین خانم و دکتر بهاری از جبهه کرده‌اند، الهام‌بگیرد و تابلوهایی از صحنه‌های جنگ بیافریند.

داستان با عشق‌ورزی شعله‌ور و نورباران آنان در شب پیش از عزیمت مراد به جبهه پایان می‌پذیرد. رمان دوجلدی *جزیره سرگردانی و ساربان سرگردان*، رمانی اجتماعی - سیاسی است؛ این رمان کوشیده‌است تا از طریق تلفیق رویدادهای واقعی و ماجراهای تخیلی و با پیگیری زندگی دختری جوان به نام هستی، دنبال‌کردن او در چهارراه حوادث و بررسی ریشه‌های سرگردانی‌های عاطفی - عقیدتی و حیرانی‌های روحی او، علل رویکرد گروهی از روشنفکران ترقی‌خواه را به انقلاب سال

۱۳۵۷ و ریشه‌های تحولات فکری این روشنفکران را کشف و توصیف کند.

در این رمان به برخی واقعیت‌های مستند تاریخی، از جمله به حادثه اسفند ۱۳۳۱ در اطراف مجلس که به‌نظر می‌رسد با حادثه مهر ماه سال ۱۳۳۰ در همین مکان در هم آمیخته است و همچنین به رویدادهای سال ۱۳۵۷ و ماه‌های نخست جنگ عراق ضد ایران در پاییز ۱۳۵۹ اشاراتی مستقیم می‌شود.

حضور مستقیم نویسنده داستان در متن داستان به‌عنوان یکی از شخصیت‌های فرعی آن و حضور معنوی شخصیت‌هایی مانند *جلال آل احمد* و *خلیل ملکی* که اندیشه و بینش هستی را زیر نفوذ خود دارند، بر جنبه‌های مستندگونه و پسامدرن این رمان افزوده است. از نظر زمانی، رمان فاصله زمانی میان اسفند ماه ۱۳۵۵ تا نیمه دوم سال ۱۳۵۹ را دربرمی‌گیرد، یعنی مدتی کمتر از چهار سال که کمتر از یک سال آن در *جزیره سرگردانی* سپری می‌شود و حدود سه سال آن در *ساربان سرگردان* طی می‌شود؛ در این فاصله زمانی، هستی، شخصیت اصلی داستان، سال‌های میان ۲۶ سالگی تا ۳۰ سالگی عمر خود را پشت‌سرمی‌گذارد، یعنی سال‌های به‌کمال رسیدن شخصیت زنانه و دوران اوج و اعتلای شکوفایی روحی و جسمی یک زن.

۲- نقد و تحلیل رمان‌های *جزیره سرگردانی* و *ساربان سرگردان*

برخی از حوادث داستان، در رمان *جزیره سرگردانی* از نظر زمانی، ناسازگارند و با واقعیت‌های تاریخی همخوانی ندارند؛ به‌عنوان نمونه، مطابق توضیح‌های داستان، هستی باید متولد سال ۱۳۳۰ باشد (زیرا در ابتدای رمان که به سال ۱۳۵۶ مربوط است به گفته خودش، ۲۶ ساله است)؛ بنابراین در شهریور ۱۳۴۸، هنگام درگذشت *جلال آل احمد*، هستی ۱۸ سال بیشتر نداشته و به‌طور منطقی باید در سال آخر دبیرستان و در آستانه ورود به دانشگاه باشد؛ چون طبق توضیح صریح داستان، این آشنایی در دوران دانشجویی هستی به‌وجود آمده‌است، بنابراین آشنایی او با سیمین و نزدیکانش (از جمله *جلال آل احمد* و *خلیل ملکی*)، مدت‌ها پیش از مرگ *جلال آل احمد* و در دو سال آخر عمر ملکی، با واقعیت‌های تاریخی چندان سازگاری ندارد و از نظر زمانی، دچار تناقض است.

حضور چشمگیر شخصیت‌های خارجی در داستان، مانند *سر ادوارد* و *همسرش*، *لعل بیگم*؛ *مستر هیتی* و *دخترش*، *هلن هیتی*؛ *مستر کراسلی*؛ *پگی*؛ *همسر موری*؛ *پسیتا خدمتکار فیلیپینی* و *همسر ایتالیایی دکتر بهاری* که اغلب آنها انگلیسی یا آمریکایی هستند، چنین می‌نمایند که نویسنده با

وارد کردن این همه آدم خارجی به صحنه رمان خود خواسته‌است بر حضور فعال و اثرگذار انگلیسی‌ها و آمریکایی‌ها در حیات سیاسی و اجتماعی این سرزمین در سال‌های مورد بحث تأکید کند؛ این رمان از این نظر که طیفی وسیع از آدم‌ها با شخصیت‌های گوناگون و افکار و اعمال متنوع را پوشش داده، رمانی دارای سایه روشن چشمگیر و رنگارنگ است.

در جلد نخست رمان، سرگردانی روحی و فکری هستی میان عقاید و ایسم‌های مختلف و نوسان عاطفی او میان مراد و سلیم، به روشنی نشان داده شده‌است؛ اما در جلد دوم رمان و پس از تجربه تبعید، هستی به نوعی ایقان و ایمان می‌رسد و نفس مطمئنه‌اش از طریق طوطک در رؤیا بر او ظاهر می‌شود، او را از رویدادهای آینده باخبر می‌کند و تحت حمایت و هدایت خود می‌گیرد. اما چگونه و چرا هستی چنین از سرگردانی به ره‌یافتگی و از توفان حیرانی به ساحل رستگاری و رهایی می‌رسد؟ داستان از پاسخگویی ظفره‌می‌رود و تحولات روحی عمیق هستی، توجیه و محملی مناسب در داستان نمی‌یابند. با آنکه رمان دوجلدی *جزیره سرگردانی* و *ساربان سرگردان*، واقع‌گرایانه است و طبق الگوی رئالیسم اجتماعی نگاشته شده، با وجود این، برخی از تصویرهای اجتماعی و سیاسی ارائه شده در آن به طور کامل غیرواقعی و حتی خلاف واقعیت است؛ برای نمونه، در ماجرای بازداشت هستی، از هنگام دستگیری تا دوران بازجویی و پس از آن، ماجرای فرار فرخنده از زندان و تبعید هستی و مراد به جزیره سرگردانی و گریز از آنجا (فصل‌های ۳، ۴ و ۵ از رمان *ساربان سرگردان*)، تصویری که از سازمان امنیت و کمیته مشترک ضدخرابکاری ارائه شده‌است، ناسازگار با واقعیت‌های تاریخی آن دوره و بیش از حد، ساختگی است؛ به این مجموعه می‌توان اخطاریه شهربانی کل کشور به فرهاد درفشان را افزود؛ همچنین نقش *سِر/دوارد* و همسرش را در فراری دادن هستی و مراد از جزیره سرگردانی و پناه‌دادن به هستی که این نیز نقشی مغایر با واقعیت‌های اجتماعی و سیاسی چنین شخصیتی است. به نظر می‌رسد که جاذبه مکانی جزیره سرگردانی و نقش نمادگرایانه آن را می‌توان به منزله رهایی از سرگردانی و رسیدن به رستگاری تعبیر کرد هرچند که نویسنده خواسته به هر ترتیبی هست، پای هستی به این جزیره کشیده شود و سپس از آنجا نجات یابد، اما نتوانسته محمل‌های واقعی و توجیه مناسب و قابل‌پذیرشی برای این سفر اجباری و رهایی از این دیار نفرین شده به وجود آورد.

یکی از مهم‌ترین انتقادهای وارد به این رمان دوجلدی، این است که به‌رغم اجتماعی و سیاسی بودن و با آنکه رویدادهایش به سال‌های بسیار پرافت‌وخیز و توفانی این سرزمین، مربوط است،

به رویدادهای بس حساس سیاسی و اجتماعی بسیار مهم و سرنوشت‌سازی که در سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۵۹ رخ می‌دهند، به‌طرز شگفت‌انگیزی بی‌اعتناست. روشنفکرانی آگاه مانند هستی، مراد و سلیم با آن همه حساسیت اجتماعی و سیاسی، به این رویدادها بی‌اعتنا می‌مانند. رابطه مرموز و شگفت‌انگیز هستی با طوطک رؤیاهایش، تا آنجاکه طوطک به او پند و اندرزمی دهد، پیام نام‌مهرین را به نفس مطمئنه او می‌رساند و از محبت‌ورزیدن و برابری انسان‌ها داد سخن می‌دهد یا رفتار هستی را مورد نقد و نكوهش قرار می‌دهد، قابل‌پذیرش و درک است، ولی پیشگویی‌های دقیق او درباره حوادث آینده (از جمله مراسم تشییع جنازه مادر بزرگ) و تجزیه‌وتحلیل‌های اجتماعی او از روحيات مردم، نمی‌توانند معقول و قابل‌قبول باشند.

این رمان دوجلدی، داستان سرگردانی و سرگشتگی انسان‌هایی است که در زندگی خود حیران‌اند و نمی‌توانند راه‌به‌جایی ببرند؛ این شخصیت‌ها به‌مرور زمان و هر قدر که به زمان انقلاب نزدیک می‌شویم، از سرگردانی و حیرت رهایی‌یافته، به یقین و آرامش می‌رسند؛ شخصیت‌پردازی در آنها با هنرمندی انجام‌گرفته و نویسنده، موفق شده شخصیت اصلی، یعنی هستی را قوی‌ترین و زنده‌ترین شخصیت این رمان معرفی کند؛ او نخست سرگردان‌ترین ساکن جزیره سرگردانی است، اما در پایان به یقین و ایمان می‌رسد. مراد در پایان داستان به مراد دل خود و به هستی حقیقی‌اش می‌رسد و پس از سروسامان‌دادن به زندگی خود دوباره به فعالیت‌های اجتماعی (در حساس‌ترین برهه سیاسی و تاریخی سرزمینش) برگشته، به جبهه، روانه می‌شود تا مسئله آب‌رسانی به بیمارستان‌های پشت جبهه را سروسامان دهد؛ سایر شخصیت‌های داستان (مادر بزرگ، مامان عشی، احمد گنجور و ...) نیز به‌رغم تمام کاستی‌ها و مشکلات شخصیتی در پایان داستان به آرامش می‌رسند.

زبان داستان، روان و قابل‌فهم است و با روحيات، منش و سبک زندگی طبقه متوسط و روشنفکران ایرانی سنخیت دارد. خواننده با پیگیری رویدادها و از طریق گفتگوها می‌تواند خود را در فضای زندگی این طبقه در دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ شمسی احساس کند.

در جدول ۲، بندهای مرتبط با موضوع مورد بررسی رمان *جزیره سرگردانی* و *ساربان سرگردان* براساس شماره صفحه و ابعاد و مؤلفه مفهوم انقلاب اسلامی نشان داده شده‌اند.

جدول ۲. تحلیل محتوای مطالب برحسب ابعاد و مؤلفه‌های مفهوم انقلاب اسلامی در رمان‌های جزیره سرگردانی و ساریان سرگردان

ردیف	پاراگراف (بند)	نام کتاب	شماره صفحه	بعد	مؤلفه
۱	<p>هستی گفت: نمی‌توان همه چیز غرب را به‌طور دربست نفی کرد. علم غربی، تکنولوژی، هنر، فلسفه و عقایدی نظیر سوسیالیزم را ...؛ می‌توان دست‌کم از آنها الهام گرفت.</p> <p>سلیم گفت: ما خودمان منبع الهام داشته‌ایم و داریم. مادر بزرگ گفت: مقصودشان قرآن، اسلام و عرفان است.</p> <p>و سلیم افزود: اسلام انقلابی، مهدویت انقلابی.</p> <p>سلیم گفت: ایرلندی‌ها کورکورانه به انقلاب مارکسیستی روی آورده‌اند، بعضی کشورها به قرون وسطی چشم دوخته‌اند. ما باید در انقلاب به اسلام و کلیت اسلامی خودمان پناه ببریم.</p>	جزیره سرگردانی	۳۱ و ۳۲	فرهنگی	عدم توجه به نقش ساختار مذهبی جامعه
۲	<p>بیژن دستی به پشت پستیئا زد و به انگلیسی گفت که برود از کشور خانم، تصویر را بگیرد. پستیئا که تصویر را آورد، هستی گفت: بیژن، تلویزیون اینجا با سفره هفت سین و مخده مناسبتی ندارد. تلویزیون را بگذاریم در ناهارخوری و به جایش تصویر حضرت زرتشت را نصب کنیم.</p> <p>بیژن زیر چانه‌اش را خاراند و گفت: آخر، تحویل سال از تلویزیون اعلام می‌شود.</p> <p>هستی گفت: باشد، از ناهارخوری هم می‌شود، صدای اعلام تحویل سال را شنید به‌علاوه کسی دیگر نمی‌خواهد بعد از این همه ظلم به سخنرانی‌های شاه و ملکه و ولیعهد و نخست‌وزیر گوش دهد.</p>	جزیره سرگردانی	۱۱۶	سیاسی	قدرت حول محور شاه خودکامه و مستبد

ادامه جدول ۲. تحلیل محتوای مطالب بر حسب ابعاد و مؤلفه‌های مفهوم انقلاب اسلامی در رمان‌های جزیره سرگردانی و ساریان سرگردان

ردیف	پاراگراف (بند)	نام کتاب	شماره صفحه	بعد	مؤلفه
۳	صدای سلیم؛ من هم به مبارزه مسلحانه اعتقاد ندارم. مبارزه مسلحانه امکان دموکراسی را از بین می‌برد، تا وقتی مخفی است ... و مبارزه مسلحانه، ناگزیر مخفی است. صدای فرهاد: ببین سلیم جان، دیگر حزب‌بازی فایده‌ای ندارد. چقدر به کارگران و دهقان‌ها بگوییم بدبخت‌اند؟ مگر خودشان نمی‌دانند؟ چقدر بگوییم ما خوشبختان می‌کنیم؟ به ما اعتقاد ندارند، تنها به آخوند اعتماد دارند. یک‌بار آقا شیخ سعید، منبر رفت، نمی‌دانی چه اشکی از مردم گرفت. حتی بکتاش و مرا هم به گریه انداخت... چی گفت؟ از جنگ در راه خدا یعنی جهاد و شهادت حرف زد. و این‌طور تمامش کرد که ما وارث مکتب خون و شهادت هستیم و شهید، کسی است که در جهاد کشته می‌شود ... که حق را شهود کرده، در راه حق کشته شده	جزیره سرگردانی	۱۶۵	فرهنگی	توجه به نقش ایدئولوژی تشیع از نظر ماهیت ضدظلم و عدالت‌خواهی
۴	بیژن سیگاری به لب گذاشت و فندق ماشین را تو زد و گفت: عجیب است ...! چی عجیب است؟ تو هم مثل همه آنهایی که تا حالا دیده‌ام سیاسی شده‌ای، همه چیز تا آنجاکه در این ده روزه دیده‌ام الگوی مسخره‌ای است از یک چیز واقعی؛ پدرم می‌گوید هر چه زودتر بروم و در حزب شاه اسم بنویسم. می‌گویم پدر، حزبش قلابی است، مجلسش قلابی است، همه چیزش قلابی است.	جزیره سرگردانی	۱۶۹	سیاسی	از دست رفتن اعتبار سیاسی رژیم

ادامه جدول ۲. تحلیل محتوای مطالب بر حسب ابعاد و مؤلفه‌های مفهوم انقلاب اسلامی در رمان‌های جزیره سرگردانی و ساریان سرگردان

ردیف	پاراگراف (بند)	نام کتاب	شماره صفحه	بعد	مؤلفه
۵	مراد در شورا از کوره‌دررفت. نقش بهترین قالی را انتخاب می‌کردند. مراد گفت: بهای یکی از این قالی‌ها می‌تواند یک زاغه را خراب کند و جایش خانه‌های ارزان‌قیمت بسازد. استاد عیسی گفت: هر شهری حاشیه‌نشین دارد؛ اینها مردمی هستند که از روستاها به شهر هجوم آورده‌اند. مراد روی میز کوفت و گفت: برای این به شهر هجوم می‌آورند که در ده برایشان کاری نیست. گندم را از آمریکای عزیز می‌رسانند. آب دهانش را فروداد و افزود: و در شهر چه می‌کنند؟ بلیط بخت‌آزمایی می‌فروشنند. آب حوضی ... پادویی ...، حملی ...	جزیره سرگردانی	۱۶۵	اقتصادی	مهاجرت روستاییان از روستا به شهر و فداشدن اقتصاد
۶	هستی گفت: آقای دکتر، دست از سر مادر من بردارید. یک نفر از حرم‌سرایتان کم می‌شود. مردان خندیدند: چند صباحی بگذار معنی زندگی را بفهمد. حاضرید با مادرم ازدواج کنید؟ چه حرف‌ها می‌زنی؟ من اگر از زنی خوشم بیاید لزومی ندارد که حتماً با او ازدواج کنم. من از خیلی زن‌ها خوشم می‌آید، پس به قول تو حرم‌سرا تشکیل بدهم ...	جزیره سرگردانی	۲۴۶	سیاسی	فساد طبقه حاکم
۷	از پله‌های بسیاری پایین آمدند، از راهروهای تودرتویی گذشتند. در اتاق تمشیت هستی را روی تختی خوابانیدند. مردی ساواکی دادزد: سرباز به او تجاوزکن. تو هم کاردت را تیزکن و سینه‌اش را ببر. هستی به دستور سکینه چیغزد و فریادکشید اما ...	ساریان سرگردان	۵۸	سیاسی	وجود دستگاه مخوف

ادامه جدول ۲. تحلیل محتوای مطالب بر حسب ابعاد و مؤلفه‌های مفهوم انقلاب اسلامی در رمان‌های
جزیره سرگردانی و ساریان سرگردان

ردیف	پاراگراف (بند)	نام کتاب	شماره صفحه	بعد	مؤلفه
۸	مرد، دست روی جزوه‌های درسی گذاشت و پرسید: این درس‌ها چیست که شما می‌خوانید؟ همه‌اش دوره دایناسورها و عصر یخبندان و هنر باستان و هنر هند و خاور دور ... از دوران نوزایی جلوتر نیامده‌اید. آیا کشور ما در این دوره نوزایی نیست؟ آیا دوران طلایی نیست؟ از زبان هستی دررفت: نه که نیست. ما حتی نمی‌توانیم سه چرخه‌ای بسازیم که راه‌برود، دیگر کشورها سفینه فضایی می‌سازند	ساریان سرگردان	۶۲	اقتصادی	وابستگی به دیگر کشورها و وادرات کالا از آن کشورها
۹	و در آن هنگام، هستی بلند شد و گفت «انقلابی که نیستم هیچ، از سیاست هم سردر نمی‌آورم ... و این دکتر چندمیلیون‌دلاری چه به‌موقع ضبط را خاموش کرد و چه به‌موقع حرفش را برید. می‌خواست به فرخنده حالی کند که در ایران، مذهب، ریشه‌دار است؛ سلیم هم همین را می‌گفت: حزب توده نه! توده‌های مردم آری! و توده‌های مردم مذهبی‌اند».	ساریان سرگردان	۷۲	فرهنگی	عدم توجه به نقش ساختار مذهبی جامعه
۱۰	در ادامه صحبت‌هایشان مرتضی رو به سلیم گفت: در این رژیم، حتی یک روز حکومت بدون سرنیزه و شلاق امکان ندارد؛ همچنین بدون تطبیق رژیم با امپریالیسم انگلیس یا نئوکلنیالیسم آمریکا.	ساریان سرگردان	۷۹	سیاسی	تکیه بر قدرت‌های بیگانه
۱۱	... حدود همه حقوق زن و مرد در قرآن کریم تعیین شده‌است. نمی‌شود که ضد قرآن فتوی‌داد و عمل کرد. گفت: شاه هم که ضد قرآن، حق طلاق و حضانت اطفال را به زن‌ها داده، به‌زودی همه چیز را از هم خواهد پاشانید. آمار طلاق بعد از این قانون بالاترته؛ بعد از این قانون، ایران از نظر تعداد طلاق و پاشیدگی خانوادگی، چهارمین کشور جهان شده.	ساریان سرگردان	۸۲	فرهنگی	نقض آشکار قوانین اسلام

ادامه جدول ۲. تحلیل محتوای مطالب بر حسب ابعاد و مؤلفه‌های مفهوم انقلاب اسلامی در رمان‌های
جزیره سرگردانی و ساریان سرگردان

ردیف	پاراگراف (بند)	نام کتاب	شماره صفحه	بعد	مؤلفه
۱۲	هستی در ادامه گفت: خوب ما استعمار شده‌ایم؛ اما چرا باید به استعمار تن داده باشیم؟ استعمارگران، توده‌های مردم کشورهای جهان سوم را در فقر و جهل نگه می‌دارند تا بتوانند خوب بچایندشان؛ میان توده‌های مردم و روشنفکران هم دیواری بلند، حایل است؛ حکومت‌ها هم مانند شاه ایران بیشترشان دست‌نشانده‌اند و خفقان را ترویج می‌کنند و حرف روشنفکران به توده‌ها نمی‌رسد؛ تازه بیشتر روشنفکران می‌ترسند حرفشان را رک و راست و ساده بزنند.	ساریان سرگردان	۱۷۹	اجتماعی	برقراری خفقان و نبود آزادی‌های فردی و اجتماعی
۱۳	استاد در ادامه گفت: در دانشکده‌های ما حتی اشاره‌ای به نفت نمی‌شود، نفت که شاه‌رگ اقتصاد ایران است. تنها در آبادان یک دانشکده داریم که دیپلماج (مترجم) تربیت می‌کند، دیپلماج برای مستشاران خارجی که صنعت ما را می‌چرخانند، از استخراج و پالایش و فروش آن یعنی نفت ما را غارت می‌کنند. این مملکت روی گنج خوابیده. مس، طلا، آهن، اورانیوم، فیروزه، فرش، خاویار و ... اما متأسفانه مردمش زیر خط فقر و جهل نگاه‌داشته شده‌اند.	ساریان سرگردان	۲۴۲	اقتصادی	فقر طبقات عظیم جامعه
۱۴	صدای استاد مانی: این بناها چیست که می‌سازند؟ هیچ یک، هویت ایرانی ندارد. می‌شود از غرب الهام گرفت اما با تکیه بر پشتوانه سنت‌های اسلامی خودمان. کوبیسم و سوررئالیسم چه ربطی به نقاشی ما دارند؟	ساریان سرگردان	۲۴۴	فرهنگی	توجه به نقش ساختار مذهبی جامعه

منبع: نویسنده

جدول ۳. توزیع فراوانی مطالب بر حسب ابعاد مفهوم انقلاب اسلامی در رمان‌های جزیره سرگردانی و

ساریان سرگردان

ردیف	ابعاد	تعداد	درصد
۱	فرهنگی	۵	۳۵/۷
۲	سیاسی	۵	۳۵/۷
۳	اقتصادی	۳	۲۱/۴
۴	اجتماعی	۱	۷/۱
		۱۴	۱۰۰/۰

منبع: نویسنده

جدول ۴. توزیع فراوانی مطالب بر حسب مؤلفه‌های مفهوم انقلاب اسلامی در رمان‌های جزیره سرگردانی و

ساریان سرگردان

ردیف	مؤلفه‌ها	تعداد	درصد
۱	وجود دستگاه مخوف ساواک	۱	۷/۱
۲	از دست رفتن اعتبار سیاسی رژیم	۱	۷/۱
۳	و ادوات کالاها و مصرفی و وابستگی به آنها	۱	۷/۱
۴	عدم توجه به ساختار مذهبی جامعه	۳	۲۱/۴
۵	سلب آزادی‌های فردی و اجتماعی	۱	۷/۱
۶	نقض آشکار قوانین اسلام و بی‌احترامی به اماکن و افراد مذهبی	۱	۷/۱
۷	قدرت حول محور شاه خودکامه و مستبد	۱	۷/۱
۸	فقر عظیم طبقات جامعه	۱	۷/۱
۹	فساد طبقه حاکم	۱	۷/۱
۱۰	مهاجرت روستاییان از روستا به شهر و فدا شدن اقتصاد	۱	۷/۱
۱۱	توجه به ایدئولوژی تشیع از نظر ماهیت ضد ظلم و عدالت خواهی	۱	۷/۱
۱۲	تکیه بر قدرت‌های بیگانه	۱	۷/۱
		۱۴	۱۰۰/۰

منبع: نویسنده

همان‌طور که در جدول ۳ مشاهده می‌شود، در رمان دوجلدی *جزیره سرگردانی و ساریان سرگردان*، بعد سیاسی و فرهنگی انقلاب اسلامی، هریک با پنج عبارت (۳۵/۷)، بیشترین میزان بازنمایی را به خود اختصاص داده‌اند و پس از آن، بعد اقتصادی با سه مطلب (۲۱/۴) در مرتبه بعدی قرار دارد؛ بعد اجتماعی با یک مطلب در رده پسین قرار گرفته است؛ بنابراین می‌توان گفت که در رمان دوجلدی *جزیره سرگردانی و ساریان سرگردان* بر اساس مفهوم انقلاب اسلامی، بیشتر روی بعد فرهنگی و سیاسی آن تأکید شده است. به نظر می‌رسد آنچه در طول خواندن رمان و در پایان به خواننده القامی شود، این است که دلیل وقوع انقلاب، مسائل سیاسی و فرهنگی بوده‌اند.

نتیجه‌گیری

بیان داستانی و استفاده از رمان برای بررسی تاریخ، از روش‌های است که هرچند در ایران کم‌سابقه است، اما یکی از مهم‌ترین راه‌های دست‌یابی به روایت خود مردم درگیر در آن دوره به‌شمار می‌رود. در حقیقت ادبیات داستانی بازخوانی و بازتفسیر تولید شده در آن برهه زمانی است. مفهوم انقلاب اسلامی در رمان دو جلدی *جزیره سرگردانی و ساریان سرگردان* با توجه به پیرنگ شخصیت‌ها و شخصیت‌پردازی‌های آنها بیشتر بر بعد فرهنگی و سیاسی آن تأکید شده است هرچند که سعی نویسنده در انتقال ارزش‌ها و آرمانهای انقلابی، در بعد سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی انقلاب اسلامی تا حدودی موفقیت‌آمیز بوده است و در نمود فقر، خفقان، وابستگی به بیگانگان، بی‌توجهی به قوانین اسلام و غیره در سراسر داستان تصاویر زیبایی برجای گذاشته است اما در نگاه نخست اثر چندانی از بعد سیاسی به چشم نمی‌خورد. بعد سیاسی و فرهنگی انقلاب اسلامی در سراسر رمان فقط با پنج عبارت (جدول) بیشترین میزان بازنمایی را به خود اختصاص داده است. در کل می‌توان گفت این دو رمان بیان سرگردانی سیاسی و عمومی جامعه است.

منابع

۱- منابع فارسی

- آزاد ارمکی، تقی و شهرام پرستش (۱۳۸۳)؛ «ادبیات داستانی و سرنوشت جامعه‌شناسی در ایران»، *نامه علوم اجتماعی*؛ ش ۲۳، خرداد.

- اسکارپیت، روبر (۱۳۷۴)؛ *جامعه‌شناسی ادبیات*؛ ترجمه مرتضی کتبی؛ تهران: سمت.
- اکبری شلدیره‌ای، فریدون (۱۳۸۲)؛ *درآمدی بر ادبیات داستانی پس از پیروزی انقلاب اسلامی*؛ تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- ایرانیان، جمشید (۱۳۵۸)؛ *واقعیت اجتماعی و جهان داستان*؛ تهران: امیر کبیر.
- بشیریه، حسین (۱۳۸۷)؛ *انقلاب و بسیج سیاسی*؛ تهران: دانشگاه تهران.
- بیکر، تریال (۱۳۷۷)؛ *نحوه انجام تحقیقات اجتماعی*؛ ترجمه هوشنگ نایبی؛ تهران: انتشارات روش.
- تیلور، استن (۱۳۸۸)؛ *علوم اجتماعی و انقلاب‌ها*؛ ترجمه علی مرشدی‌زاد؛ تهران: انتشارات دانشگاه شاهد.
- تیلی، چارلز (۱۳۸۵)؛ *از بسیج تا انقلاب*؛ ترجمه علی مرشدی‌زاد؛ تهران: پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی.
- جمعی از نویسندگان (۱۳۶۸)؛ *انقلاب اسلامی و چرایی و چگونگی رخداد آن*؛ قم: معارف.
- خرمشاد، محمدباقر (۱۳۷۷)؛ *فوکو و انقلاب اسلامی ایران: معنویت‌گرایی در سیاست، پژوهشنامه متین*؛ ش ۱، ص ۲۰۹ تا ۲۲۴.
- دانشور، سیمین (۱۳۷۲)؛ *جزیره سرگردانی*؛ تهران: خوارزمی.
- ----- (۱۳۸۰)؛ *ساربان سرگردان*؛ تهران: خوارزمی.
- دوورژه، موریس (۱۳۶۲)؛ *روش‌های علوم اجتماعی*؛ ترجمه خسرو اسدی؛ تهران: امیر کبیر.
- رایف، دانیل و دیگران (۱۳۸۱)؛ *کاربرد تحلیل محتوای کمی در تحقیق*؛ ترجمه مهدخت بروجردی علوی؛ تهران: سروش.
- روحانی، سید حمید (۱۳۷۱)؛ *نهضت امام خمینی*؛ ج ۳، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- زرافا، میشل (۱۳۸۶)؛ *جامعه‌شناسی ادبیات داستانی*؛ ترجمه نسرین پروینی؛ تهران: سخن.

- ساروخانی، باقر (۱۳۷۲)؛ *روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی*؛ تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- فراتی، عبدالوهاب (۱۳۷۷)؛ *رهیافت نظری بر انقلاب اسلامی (مجموعه مقالات)*؛ قم: معاونت امور اساتید و دروس معارف اسلامی.
- گر، تد رابرت (۱۳۷۷)؛ *چرا انسان‌ها شورش می‌کنند؟*؛ ترجمه علی مرشدی‌زاد؛ تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- هانتینگتون، ساموئل (۱۳۷۰)؛ *سامان سیاسی در جوامع دستخوش دگرگونی*؛ ترجمه م. ثلاثی؛ تهران: علم.
- هولستی، ال (۱۳۷۳)؛ *تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی*؛ ترجمه نادر سالارزاده امیری؛ تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.

The role of Literature in Representation of Islamic Movements (Case study: Representation of Islamic Revolution in Wandering Island and Wandering Cameleer)

Morshedi Zad, A.^{1*}
Khalilollahi, S.H.²
Naghipour, H.³

Received on: 03/05/2014

Accepted on: 08/12/2014

Abstract

This paper describes the role of literature in representation of Islamic movements. Two novels of Wandering Island and Wandering Cameleer written by Simin Daneshvar and Representation of Islamic Revolution in them were reviewed. The main question is that how Islamic revolution values are represented. This survey had been conducted by content qualitative analysis and categorization of Islamic revolution values. Findings show that political and cultural dimensions of Islamic revolution had the highest values of representation (35.7) and economic dimension was at the third place (21.4). Therefore it could be stated that in two novels of Wandering Island and Cameleer the emphasis was on political and cultural dimensions. Disregard to religious structure of society (21.4) was focused more than the others.

Keywords: Islamic revolution representation, Islamic values representation, Wandering Island, Wandering cameleer.

1*. Assistant professor of political science, Shahed University.

(Corresponding Author: morshedizad@shahed.ac.ir)

2 . Assistant professor of Persian literature, Shahed University.

3 . M.A. in sociology of Islamic Revolution, Shahed University.